

BOLYAI FARKAS ÖNÉLETIRÁSA

Nagyméltóságu Gróf Elnök ur! Kegyelmes uram!

Miután a «Társaság» többszöri rendelkezéseire is elbalogattam a biographia felküldését, az excellentiád személyes parancsára ezennel megírom, a mi eszembe jut; hiányát mentheti az idő rövidsége, midőn a tegnap vett levél előtt mára gr. Bethlen Ádám urhoz ígérkezvén, a lovak bejöttek s ennek végeztével indulnom kell.

Születtem Bolyában 1775-ben febr. 9-én. Kedves emlékezetű nemes, de csak közepes birtoku szüleim Bolyai Gáspár és Pávai Vajna Krisztina hetedfél éves koromban Enyedre vittek, azutáni hires pap és professor Herepei János keze alá, az hol is szinte rendkívüli emlékező, képzelő és figyelő tehetségeim a virágbimbóban többre mutattak, mint a mit nyílása kifejtett; ugyanis játékon nem kapván, a classisoman mindenkor túljártam.

Grammatista koromban, mikor praeceptorom poeta tanítványait tanította, egyéb dolgom mellett figyelmem részével annyit vettem fel, hogy a Molnár grammaticáján magamra átmenve, a nélkül, hogy tudta volna valaki, papirosat kértem a praeceptoromtól; mosolyogva adott, de csudálkozott verseimen.

Azután tanítván [a praeceptor] annyira vitt, hogy uraságokhoz vitetve, akárhány ember előtt akármiről azonnal jó deák verset csináltam, melyek közül néhány most is jut eszembe. Radix quadratát, cubicát huztam eszemben hiba

nélkül, tizennégy számból is, a végén még több számot kérve; szólottak hozzám, feleltem – elküldöttek, s helyemre menve vissza a táblán képzelt írást ott találtam, a hol félbeszakadt s mind a táblán képzelve folytattam – de az okát nem tudtam, még azt sem, hogy okát kell tudni. Néhai professor Nemegeyi is a görögben, zsidóban sokra vitt, úgy, hogy akkori főkurator B. Alvinczi kamaránként olvastatott fel az ugynevezett oeconomussal – csak az első szókra emlékezem: *Insignia Stamina virtutum...* ; nem is ügyeltem reá, ment [lévén] minden füst hajlamtól. Végre az első nagy gr. Teleki József intette meg professoromat az elejéni érlelésre nézve. Kevéssel azután karácsonyi szünnapokban, mihelyt egyedül maradtam nappal is, láttam Achilest tisztán, úgy a mint Homérban olvastam volt s úgy a többit. A következő télen forró nyavalya jött reám, mely után addigi tehetségeim szállottak.

Csakugyan ezen hirem következésül, mikor a német classisból rhetor lettem, N. ritka szép elméjü és lelkü (*Atticus* s *Agricolai* biographiára méltó) B. Kemény Simon mellé vittem tanulótársul, a *praeceptorom* testvére azutáni professor Herepei Ádám keze alá; az honnan deák, német és francia készséggeli beszéddel és írással s historiai és kevés mathesisi tanulással, tanítónk professorrá létével, Kolozsvárra, hires *theologiae professor* Szathmári [Pap] Mihály házához mentünk lakni és ottan több professorokat járván, végre négy napi censurát adtunk a nagy auditoriumban. A mathesist a mostani derék professor Méhes Sámuel derék atyjától (M. Györgytől) hallgattuk: de prof. Szathmári a theológiát oly tüzzel tanította, Mózesi sugárzó ábrázattal, hogy vigyázni intvén engem, nehogy mathesisbe merülve a hit dolgában is hasonlót kívánjak, annyira meghültem a mathesishez, hogy n. b. Radák Ádám ajánlván, hogy maga költségén az *ingenieur Akadémiába* küld: azt feleltem, hogy ideigi fényért örök idvességemet fel nem áldozom az évekig tartott theologiai tanok kétharmada lévén még hátra.

A censura után hol egy, hol más ellenvetés jövén eszembe, mindenkor megmondottam a nagy Gamalielnek, hogy a sátán mivel kísért. Végre mikor a kiürült feneket láttam, fanaticusból atheus lettem – iszonyu állapot; éjjel a temetőbe mentem, hittem, hogy az ördög kezében elkárhozott vagyok; – mig végre a jó lélek oda huzott, a hol most vagyok – örökkévalóság utazója, már havazó estvéjén egy bűbájokkal teljes napi utnak – vagy inkább egy zivataros s félelmes éj reggelén, hol egy

felsőbb nap érkező sugarai a véghetlen ut folytatására mindinkább bátorítanak véghetetlenül; mert a megérkezés sirkó volna – egy élet csak egy kerék fordulat a mind elé vivő véghetlen uton – véghetlen a világ könyve, s azon [Isten] is soha el nem érhető, de mindinkább közelítendő határa a különök egybe-olvasásának, minden testvéreknek a véghetetlen atyai szivben.

Ezután kezdettem életneméről gondolkodni: Kolozsvárt sokáig járva a rajzoskolába, nagy kedvet kaptam különösen a historiai képiráshoz: a professor sokszor mondván Verfluchte Keckheit im Planzeichnen, arra unszolt, hogy képiró legyek; de a szemem lőpornak, melyet magam csináltam, véletlen fellobbanásával annyira meggyengült, hogy az orvosok minden jó szemet kívánó életneméről lemondani tanácsolták. Ugyanazon időben állván fel az első magyar Játékszin, azon többször játszottam is s az első magyar operát az Arany időt hallva, másnap hegedülni kezdettem tanulni, de késő lévén már, praxisom messze maradt a theoriától.

Ugyanekkor azon is járt az eszem, hogy színész legyek.

E tájban akartam bizonyos ifjuval is különös barátságot kötni: fekete hétnek neveztem, melynek napjain mind nehezebb próbákat állván ki, a végén abban egyeztünk meg, hogy éjfélkor a temetőben, mikor 12-öt üti, örökre kezét fogunk. En mindent megtettem, a másik semmit se teljesen, s az örök egyesülésből elválás lett.

Végtére egész veszedelemmel az artilleriára szántam magamat, felmentem Bécsbe s a mely nap felesküdtém volna, alább megirandó okból már Jénában volt b. Kemény Simon levelét vettem, melyben kért, hogyha valaha ért a szava előttem valamit, menjek fel, hogy beszéljünk elébb együtt. Felmentem s ott maradtam a báró költségén. Az holott is csak hamar a Sále vize mellett sétálva kezdettem kevés szétszórt homályos mathesisi ismeretemből azt az utat, melyen megvénülve is találok magamat. Kettő vitt rá: egyik a szememre nézve adott orvosi tanács, melyért nem mervén sokat olvasni sok ideig mindcsak gondolkodva tanultam; a másik pedig a tudatlanság, mely miatt a természet lett vezérem. Ugy is megszoktam volt ezen módot, hogy nehezen vettem magamat az olvasásra, az is hozzájárulván, hogy a könyvek különböző módjához szoknom kellett – belejövén nem kis kedvetlenséggel láttam, sok sajátomnak véltet meglenni.

Jénában akkor tanított Fichte, Schiller nem tanított,

de szerencsénk volt személyesen tisztelni. Göttingába mentünk, az holott is Kästner, Lichtenberg szenvedhettek s megismerkedtem az akkor ott tanuló Gaussal, kivel maig is barátságban vagyok, noha távol attól, hogy vele mérkezzem; a legszerényebb s a legkevesebbet mutató; nem harmadnapig, mint Platóval, évekig lehetett vele valaki a nélkül, hogy megtudja nagyságát – kár hogy nem tudtam ezt a czimetlen sarku hallgató könyvet felnyitni s olvasni; én sem tudtam, hogy ő milyen sokat tud, s ő is saját módomat látva, igen sokat hitt rólam, s nem tudta, mely kevés vagyok – az igazi (nem könnyűszerűleg szinen járó) mathesisi szenvedelem s erkölcsi egyezés kötött egybe úgy, hogy többször gyalog utazva együtt, mindenik külön maga tárgyáról gondolkodva órákig nem szólottunk.

Elment Gauss s Kemény Simon is lejött s én Kemény Simonért, vesztegetés nélkül a költség sokkal haladván felül a küldött pénzt, kezes maradtam. Kemény Simontól egy évig nem kaphatván pénzt, sokat szenvedtem, de soha oly boldog nem voltam; az az idő, melyre mindig örömmel nézek vissza – barátsági önkéntes áldozattal az igazság keresése tiszta éterében, a testi gyönyörök posványi felett magasan; neme-sebb szenvedelem egész künnlétemben (sok kísérletek közt) tiszta életem védangyala volt – az akkori magamat ma is tisztetem.

Feljött a pénz, s leindultam gyalog. Az astronomia profesor (a ki Napoleonnal volt Austerlitznél s azután ingenieur Oberstere lett) s mások a szomszéd faluig kísérték gyalog; az elváláskor sirva mint a gyermek, akartam ellen mentem vissza, mig erőt vettem magamon, az utolsó tetőről, a honnan még látszott Göttinga, még egyszer vissza néztem, megállva, mig az örökre elválás homályában a Daguerrotyp [fénykép] megmaradott. De most is visszatekintek még egyszer: Gauss Braunschweighból irt volt, hogy határozzak napot és helyet Göttingán kívül, a mikor és hol még egyszer találkozunk; mindenkor pontosak, akkor is azon egy órában érkeztünk gyalog Clausthalba, a honnan reggel egy tetőig kísértem el s egy haldoklás bucsukezével váltunk el (csaknem némán) azon egy zászló alól kétfelé küldetve, azzal a különbséggel, hogy ő a dicsőség templomába hatott fel, én pedig elestem.

Regensburgig (valamint több gyalog tett) utazásomra nézve csak azt tartom említendőnek, hogy a sebességet kicsin kezdve s naponként móddal nevelve s mindennap is crescendó indulva s decrescendó érkeve s lábomat néha pálinkával mosva s kap-

czáimat megfagygyazva s a csizma olykor megormósult bőrét (mely miatt tovább nem mehettem volna) nem zsirral kenve, hanem vízzel lágyítva, legkisebb bajom se volt.

A hajón – csak azt említem – hogy a Strudelnél egyedül állottam fenn nézni a veszélyt; de a hajósoktól mérgesen nézettetvén, letérdelve lopva nézhettem – s még egy van mindjárt említendő; Passauba kiszállva két bajom volt: mindenikben ártatlan támadtatva meg, tiztől vétetve körül s kevéssel azután Schildwachtól puskával döfettetve meg minden gondatlanságom mellett a tiszta és csendes lelken álló bátorság megszabadított, mint több esetekben azután is.* De nagyobb ellenség jött mosolyogva: egy 15 éves ártatlan szép lyánkát a hajón ostromoltak s én védangyala lettem; ment szegény Bécsbe szolgálni, a szeplőtelen tisztaság olyan mocsok árjába, melyekre nincs pecsétkivevő; felnyitottam előtte az erény mennyét s a vétek poklát s mindenként megvehetetlen erőseget akartam csinálni egy szellő után hajló virágból. Bécsbe érkezve jobbnak láttam atyai tanácscsal válni el, meggondolva, hogy a szüzhó is a nap mosolyára sárrá lesz s ötöt se tarthatva meg, magam veszhetek el.

Bécsben mulatva vagy két hónapig, mindent kérdeztem, hogy nincs-e pénzre szüksége? mindenemet oda adtam, senki se adta meg s egy rácz kereskedő hajóján reggeltől estvig hűségeen hajtva, napszámmal jöttem le.

Pesten stíléttel vigyázatlanul járva a térdemen alul oly sebet kaptam, hogy a lábomat akarták elvágni; pénzem elfogyott, orvosságot se adtak, a Veres ökörnél [fogadó] feküdtem: mindaddig a szerencsétlenség felébresztvén a léleknek a test romjai felettisége érzését, olyan kedvem volt, hogy a szállók mulatságra jöttek hozzám, de ekkor egyedül hagyatva könnyes

* Fia, Bolyai János, a zseniális matematikus, írja apjáról: «Atyám Némethonban a pipát a szájából kivevő katonaórt mellbe ragadván, a falhoz vágta; Passauban egy kávéházban, hol tán tilos volt pipázni, hihetőleg német Burschilag a világot számba nem vevőleg, non curamus módra, vállain nyugvó nagy lombos hajával s égő két szemével ott ülve pipázván, s zugolódo, morgolódo magukat megsértettektől körül-vétetvén, hogy kivessék: hirtelen a házközepébe ugrott s sarkán mint a pereszlen megfordulva s srófosan tekert butykos végű botját – milllyel Némethonban divatos jární – feje fölött bámulatos ügyességgel megforgatván, csavarván s tösténti halált hirdetvén annak, ki – magyar nemesi s Burschi – testét illetni merészelné; az egész sokaságot oly rémulésbe ejtette s tiszteletet ébresztett, hogy szépen elvonulva, ki-ki helyére takarodott.»

szemekkel emelkedtem a pusztáról kimondhatatlan érzéssel a véghetlenbe, a számtalan napok feneketlen tengere kut-fejéhez! s azon órában érkezett a segítség – meggyógyultam s b. Kemény Simontól utánam küldött szekérral lejöttem.

Mindeddig még a szebb napot ígérő reggel volt, mely tüzzel és jeges terhes nehéz időkkel váltott égető napok után végig tartó boruval esett, a mostani havazásig.

Itt nevelő lettem: de csakhamar nagyobb sebbe estem; így ejt el az ütközet első lövése – így veti le egy véletlen nyíl a fenn evező sasot. – Mikor igen elhittem volt magamat fegyverjáratlan erőmmel, barátimtól reá vétetve egy bálba mentem s ott egy kölcsönös sympáthia, akkori fántáziámat, mely egy pusztá vászonra is kerubimot festett volna, úgy felgyújtotta, hogy minden fellegváramim elégték s a sziv foglalta el az okosság királyi székét s annak elhive mindent, megházasodtam s kis jószágomban gazda lettem 3 évig; kertemben patakvitel, vizesés, erdő, kunyhó, oltó oskolák, plántálás sok évet elvevő kertészi szenvedelembe vittek.

Meghalván az idevaló [marosvásárhelyi] mathesist s physikát tanító professor, az akkori G. Teleki urak s a híres – (volt mathesis professor) – Doctor Pataki tanácsokra s közbenjárásukra professor lettem. De a paralellák megmutatására tett próbámmal nem lévén megelégedve s sok idők után, noha talán a lehetőség határáig nyomozva se nyugván meg, a mathesisi tüzem meglankadott s ez vitt a poezisre. De kijöven az Öt Szomoru Játék és a Parisi Per, láttam több ítéletekből, hogy reám illik: Si paulum summo decessit, vergit ad imum. Döbrentei is nem tudva, szemtől szembe gyalázott s én toldottam. Azonban a szegénység, idő s csendesség hiánya s egyéb nem mondható kedvetlen állásom egy sötét órában arra vittek, hogy több tragédiáimat s még egyebeket elégettem [1836 körül], ma is megvan a hamva; még nem is voltak kitisztálva s láttam, hogy időm teljességgel nincs s ha el nem égetem, az igaz társamhoz a mathesishhez leszek a szeretőért hűségtelen, azt is gondolván, hogy akármikor lejendene időm, könnyen mást írnek; mert akkor úgy voltam, hogyha szabad lettem volna s nem nyomatva le a szegénységtől, csaknem minden hónapban egy drámát irtam volna prózában, s azon módon még kitisztálatlanul. Mint megcsalódik, a ki azt hiszi caniculában, hogy mind olyan meleg lesz deczemberben is – így jár a szerelemből házasuló is.

Elhagyva a poézist, csaknem ország fazekasa lettem;* a tűz célszerű használati módjai vizsgálata mindannak, a ki kért, szolgálva, sok időmet vette s veszi el máig is; sikerét, ha élek, kiadandó munkám megmutatandja.

Első feleségem (kolozsvári Benkő Zsuzsánna) rendkívüli talentumu [János] fiunknak (kitől van a deák munkám első darabja végéni Appendix, a maga nemében egyetlen, Gauss-tól rendkívül megdicsért, csak igaz mathematicustól értett munka) az ingénieur akadémiába lett felmenté után, bujában megháborodott; négy évig iszonyu a mit szenvedtem s az éjjeli éneklések miatt elveszett álmomat csak az örök álommal találom meg.

Második feleségem (m.-vásárhelyi Nagy Therézia) is beteges volt s egy nevetlen fiut hagyott maga után [Gergelyt] – s már a 3. házasságom a koporsó, nem ok nélkül bizván az ősz hajak Sámsoni erejükben, a meggyengült ellenségen könnyült győzelemmel; még az ifju is többet tehetne, ha észre tudná venni, hogy búbáj körében van s hogy szárnya a gyertya lángra sodródó esti lepke módjára el ne perselődjék, máshoz közelednék, de csak annyira, hogy a két búbáj egymás erejét elvegye – azonban a célra intézett munkásság védangyalát állítva a kísértetek légiói ellen örnek minden várnyílásra.

Mindenik feleségemtől egy lyánkám meghalt: akkor erősen fájt, most örvendek, hogy a sáros földtől meg nem mocskolva tisztább uton vitettek tovább. De egy szomorú valloást kell tennem: úgy gondolkodván, hogy csak annyi gyermek atyjának van lenni jogom, a hányat felnevelhetek s nem szabad néhány édes pillanatot nyomorultak végetlen soraival fizettni; s szerencsétlen körülményeim közt olyan melancholiai hurozatra esvén, hogy a szülöttet könnyel kereszteltem s a

* Ugyancsak Bolyai János írja apjáról: «Kemenczemester is országszerte híres. Ugyan is egy bécsi fényes commissió munkálatja a fákimélő kemenczék kigondolása, alkotása iránt kevés sikert mutatott, atyám pedig száz-megszáz variatioju, mindennemű kemenczékét gondolt s rakatott önfelügyelete, igazgatása alatt, s részint rakott maga is saját kezeivel, nagy szenvedélylyel, néha egy éjjel tán kettőt is s azóta jöttek az országban s ugylátszik másutt is divatba a Bolyai kemenczék, melyeket sokan dicsérnek, s melyektől ugyan sok jót megtagadni nem lehet. Azonban a kemencze rakás neki, mint a költészet, csak egy korcsomanemű elfoglalódás volt, melyet részint mások alkalmatlankodására vállalt, részint kétségbeesve keresett, mert mint írta nekem: ha haddan – t. i. a XI. Axioma tárgyában – boldogult volna, sem költészetre, sem kemenczerakásra nem adta volna magát, jobb gazda s ember lett volna».

holtak tömlöczből szabadulásán örvendtettem; még most is álmatlan éjjeimben néha azoknak, kik általam lehetek volna s nem lettek, minden maradékaik számtalan népe, a lehetőség országából tündökölve repeső angyali sereg, hálákat ad mint egy Istennek, a ki a mindenható Természet Legyen! szavának ellene szegzetten Ne Légyen-t mondott s nem lett. De a mint minden öröm, ugy ez az áldozat is sokba kerül.

Ily állásban munkálkodásomban különösen akadályoztak maig is.

1. Olyan halálos seb, melynek bekötését nem rejthetem el, de a nap színe előtt fel nem fedhetem.

2. Már régi álmatlanságom miatt későn kelve, dolgozó kevés időmet ritka nap, a mikor el nem veszik; nem panaszolom, a mikor segíthetek, sőt sokáig fáj, mikor kérést kell megtagadnom s általán legnagyobb szenvedésem a sok nyomor látása segíthetés nélkül; de kétszeresen vénülök, mikor minden ok nélkül olyannak kell adnom kevés időmet, s kinek igen sok van s a másénak, mivel nem fogható pénz, semmi becset nem ad.

3. Előbb ha valaki nálam vélte lenni jószágát, de kétsége volt, magam mutatva meg leveleimet, hoztam világosságra; végre megrontó per sok kedvetlenséget okozott s éveimet vette el.

4. Akkora szegénység nyomott, midőn a legrosszabb pénz idején négyszáz rossz bankó magyar forint fizetéssel kellett nehéz házat tartani, hogyha B. Kemény Simon nem lett volna, semmivé kellett volna lennem. Gazdag ugyan soha se lehettem volna, annyi szegényt tudva; mint egy darab só meg nem maradhatna egy édes vizü tengerben.

5. Nem fekvő beteg, de mindig beteges voltam ezen okból. Együtt indulva fel B. Kemény Simonnal, betegség miatt maradtam el; ugyanis Zilahon valami változásom esvén, hánytatót adtak s estve egy jó öreg asszony szép szőlővel kínált; és én a theologiai systema kiterjedt eltanulása után, azt feleltem, hogy nem tudom, nem árt-e hánytatóra? s az asszony is csak annyit tudva erősítvén, hogy még megfrisíti a belső részeket, ettem – semmi remény nem volt hozzám s csak holtigi gyomorgyengességgel maradtam meg. Így félévvel maradtam el B. Kemény Simontól. Felmenet egy oláh kuptát vittem, a ki is Saxoniában meglátván 3 szegü kalap, kaput, strimfli, papucscsal a sertés pásztort, egyik kezében pálczával, könyvvel a másikban, így kiáltott fel: Vai futu-i mortiei lui, un professor la porci! [Ejnye a mindenit, egy tanár a disznók mellett!]

A másik gyengeségemet őszi véletlen hideg, havas esőben könnyen öltözve úton lett általfázás és ázás okozta, mely miatt főnátán kívül sok bajom volt a köhögéssel.

Ennek felette még ifjan elől ormos nyergen rázó lovan, társaságban, hegyen-völgyen nyargalva, fattyu sérvést kaptam.

Fennebbi okból a szemem is gyenge volt, mindazonáltal sok hadi, de időt vevő mesterséggel a gyenge várat is mind-
eddig oltalmaztam, midőn már a feladás zászlója emelkedik.

6. Több meg nem írható okokból sok gonddal élek napról-
napra s csak az az egy csendességem van, hogy feleségem
nincsen.

Mit lehessen tehát várni ily állásban, láthatni; valamint
azt is, a miket kiadtam is, mennyivel különben jöhettek volna
ki kedvező körülményekben s mennyi maradt el.